

nos.

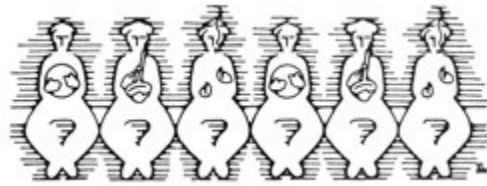

NÚM. 4
31 Janeiro do 1921

nós

e o desenvolvemento da etnografía e o folklore en Galicia

Notas e apuntamentos

Xosé C. Sierra Rodríguez

Membro do Padroado do MPG e da Fundación Vicente Risco

Na soleira de entrada

Calquera achegamento que se faga á denominada xeración Nós debe diferenciar o fenómeno social e cultural que as figuras máis significativas daquel universo local representan e a publicación do boletín cultural que a revista *Nós* abriu con esta cabeceira. Cómpre indicar que moitos dos asinantes da revista *Nós* escribiron no xornal *A Nosa Terra* (ANT), xornal ligado ás Irmandades da Fala (IF), e prestaron igualmente a súa sinatura e o seu maxisterio ás publicacións promovidas polo Seminario de Estudos Galegos (SEG), creado só tres anos despois (1923) do nacemento de *Nós*. *Boletín Mensual da Cultura Galega. Orgao da sociedade "Nós"* (1920). Tanto discípulos como mestres redactan traballos

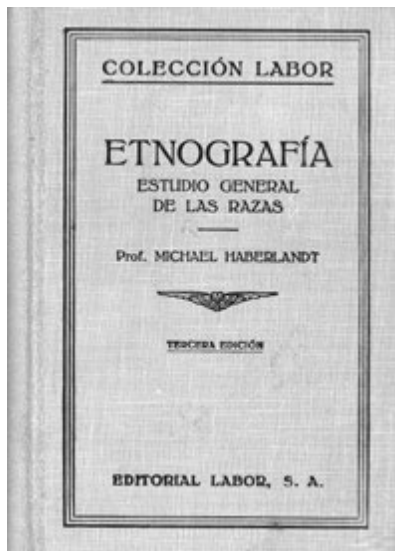
para o Boletín *Nós*, así como para as monografías e a revista –*Arquivos do Seminario de Estudos Galegos* (ASEG)– editadas polo SEG.

A etnografía e o folk-lore como temáticas e saberes reflexo da cultura popular tiveron cabida en *Nós*, nos números de *ASEG*, nas monografías editadas polo Seminario e en artigos do xornal *ANT* e doutras cabeceiras do país. Pero os traballos que podemos adscribir á disciplina etnolóxica son moitos e variados no corpus editorial formado polas institucións ditas ata 1936. A recolla de datos, a redacción de textos descritivos e a reflexión conseguinte sobre os usos e costumes, as prácticas diversas, as celebracións, os valores e as crenzas dos sectores maioritarios da poboación galega daqueles anos interesou a numerosos autores, a

meirande parte deles persoas carentes dunha formación académica precisa, non en antropoloxía –cosa imposible daquela considerando as especialidades existentes na universidade galega do momento–, senón nos campos humanísticos de proximidade: a historia, a filoloxía, a filosofía e o dereito.

O nacemento e o desenvolvemento dunha tradición etnográfica propia en Galicia lévanos ao século XIX, pero un interese polas manifestacións da cultura popular atopámonos xa nas figuras emblemáticas de Feijóo e Sarmiento. Os precedentes inmediatos da extrapolación a Galicia dos estudos sobre Etnografía e Folclore, en termos de *Volkskunde*, témolos na obra literaria, histórica e ensaística da segunda metade do século XIX¹. Excepción feita de Fr.

1. Resulta obrigada a consulta da entrada *Folklore* na *Gran Enciclopedia Gallega*: tomo XIII, pp. 124-131; a entrada ten varios epígrafes –*Origen del término, Contenidos del folklore, Los hechos folklóricos, Los métodos de la ciencia del Folklore, Folklore y Antropología, Los estudios del Folklore*

Rosendo Salvado², non hai unha tradición confirmada de *Völkerkunde*³ entre nós, aínda que Galicia si foi obxecto de crónicas e de miradas alleas con intenso contido etnográfico tanto no XIX como no primeiro terzo do XX⁴. Ben coñecida e divulgada é a iniciativa coruñesa, debida ao pulo de dona Emilia Pardo Bazán, de creación da Sociedad El Folklore Gallego, promovida en 1883 e presentada publicamente en 1884.

O boletín Nós. Plataforma aberta para a colleita folclórica

A revista *Nós*, independentemente dunha catalogación temática dos contidos dos números respectivos, como fai a publicación editada co gallo do quincuaxésimo aniversario do abrente do Boletín Mensual da Cultura Galega, que leva na súa portada conmemorativa o nº 145 (1970), distinguía en cada número os artigos de fondo e de opinión das dúas seccións fixas que aparecen na práctica totalidade das entregas da revista. Destas dúas seccións, que pechan decote cada número, destaca a respecto da cuestión tratada

neste artigo o "*Archivo filolóxico e etnográfico de Galiza*", así denominada até o nº 37, que modifica o termo *Archivo* polo de *Arquivo*, forma que se mantén desde o nº 38 ata a penúltima entrega (nº dobre 137-138, de maio-xuño de 1935). Tamén cámbiase o copulativo -e- polo -i- desde o nº 49 ata a desaparición da publicación en decembro de 1935. Dos 144 números consignados todos adoptan a forma de unha entrega por número mensual, excepción feita de 5 entregas constituídas por un número dobre (bimensual) nos anos 1934 e 1935, conformando a derradeira entrega un bloque semestral (nº 139-144; xullo-décembro de 1935). A outra sección fixa leva por título "*Os homes, os feitos e as verbas*" ofrecendo unha miscelánea de subseccións con contidos diversos e de tratamento frecuente: noticias, recensións e críticas de libros e publicacións seriadas, crónicas de eventos culturais variados, noticias de estudos e de investigadores ligados pola temática ás cousas de Galicia ou dos países atlánticos e algún artigo de fondo vencellado ás preocupacións do Boletín. Esta sección, particularmente coidada, aparece na meirande parte das entregas, aparecendo excluída en 20

en *Galicia e Folklore musical*— e constitúe unha síntese moi completa para achegármolos a esta cuestión e para comprender o labor dos autores concernidos pola práctica desta disciplina.

2. Vázquez Varela, J. M. (2001): "Frei Rosendo Salvado como etnólogo". En: *O bispo dos sen alma*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, pp. 67-73.

3. A distinción de contido e significado entre os termos xermánicos *Volkskunde* e *Völkerkunde* resulta complexa. Estendida estaba a equivalencia entre *Volkskunde* e *Folklore* e a atribución dos estudos "folclóricos" ás comunidades normalmente rurais de Europa na segunda metade do século XIX e na primeira metade do XX. Autores que coñeceron Risco e seus discípulos e colaboradores —Aranzadi, T. de e Hoyos Sainz, L. de (1917): *Etnografía. Sus bases, sus métodos y aplicaciones a España*. Madrid: Biblioteca Corona— diferenciaban a perspectiva folk-lórica, da etnográfica e da antropolóxica. A primeira describía o "saber popular", a segunda establecía as comparacións e paralelismos entre os feitos e fenómenos descritos e a terceira producía interpretacións, valoracións e análises sobre a orixe da cuestión "folklorizada" ou "etnografiada". As dúas primeiras accións e termos correspondíanse na xerga xermánica coa *Volkskunde* e, normalmente, operaban sobre as comunidades non industrializadas e non urbanizadas de Europa, mentres que e a terceira, orientada tamén aos estudos xerais e ás comunidades de fóra do mundo occidental, denominábase na terminoloxía alemá como *Völkerkunde*. Hoyos destaca na obra citada o cometido recoleitor e descritivo da *Etnografía* (pp. 138-139) e Aranzadi disecciona os termos e conceptos indicados (pp. 35-36). Michael Haberlandt, pai de Arthur, o etnógrafo que Risco visitou en Viena, nun manual traducido ó español por Aranzadi en 1926, con dúas reedicións en 1929 e 1946 —*Etnografía. Estudio general de las razas*. Barcelona: Labor—, realiza na introdución unha síntese do concepto de etnografía, con seguridade coñecida por Risco cando redacta en 1928 *Elementos para una metodología de la historia*.

4. De interese etnográfico a obra de dúas cronistas anglosaxonas: Meaking, Annete M.B. (1909): *Galicia, the Switzerland of Spain*. London: Methuen&Co. e Anderson, Ruth M. (1939): *Gallegan Provinces of Spain: Pontevedra and La Coruña*. New York: The Hispanic Society of America. Tamén a obra de F. Krüger, figura estimada por Risco, e dos seus discípulos da escola *Palabras e Cousas*, W. Ebeling e H. Schneider, colaboradores do SEG e de Xaquín Lorenzo. A respecto disto, Sierra, X. C. (2004) "Palabras e Cousas. Achegamentos visuais ó coñecemento etnográfico". En: *Xaquín Lorenzo, 1907-1989. Unha fotobiografía*. Vigo: Ed. Xerais-MPG-CCG.

delas (concretamente nos nº 8, 31, 36, 67, 71, 72, 87, 88, 91, 92, 96, 97, 103, 113, 117, 119, 124-25, 135, 137-38, 139-44).

A etnografía e o folklóre, sempre desde a perspectiva da tradición europea definida polo termo *Volkskunde*, son obxecto dunha atención prioritaria no boletín *Nós*, como acontece tamén coa arqueoloxía, a lingua e as artes plásticas. Condicionadas as mentes que lideran o grupo Nós pola necesidade de documentar e promover os estudos sobre a cultura popular e persuadidos da importancia do folklóre como fundamento da construción da identidade cultural, a revista abriu unha sección específica para dispoñer dun corpus de etnografía e folclóre. A sección "*Archivo filolóxico e Etnográfico de Galiza*" (AFEG), adoitaba aparecer antes da sección "*Os homes, os feitos e as verbas*", contaba con numerosos colaboradores e parceiros e era supervisada por Vicente Risco. Na achega inicial desta sección establécense os apartados e contidos temáticos, que acollían os datos e informes encadrados nun fado de dazasete apartados. Anúnciase que o AFEG recibirá estudos e informacións etnográficas, filolóxicas e folclóricas para un "*mellor coñecemento do pobo galego*". Os 17 apartados ditos desenvolven un conxunto de items clasificados segundo a traxectoria de pescuda etnográfica seguida desde os primeiros intentos da sociedade El Folklore

Gallego e coherente cos modelos de cuestionarios e enquisas manexados pola bibliografía europea e hispánica consultadas por Risco e os seus colaboradores. O cuestionario constituía unha fórmula xeralizada entre os etnógrafos e folcloristas e unha práctica eficaz consolidada xa en Europa e na península ibérica cando o boletín *Nós* arrin-

ca. A sociedade El Folklore Gallego redactou un (1885) con oito apartados temáticos⁵, a Sección de Ciencias Morales y Políticas del Ateneo de Madrid preparou outro (1901) distribuído por varios territorios de España e repartido tamén en Galicia⁶, e Risco preparou, segundo indicamos, o sinalado de 17 apartados para a sección AFEG de Nós

5. O MPG fixo unha edición deste cuestionario encargado pola sociedade El Folklore Gallego a Cándido Salinas e aos irmáns de la Iglesia; foi aprobado pola Sociedade o 2 de outubro de 1884: *Cuestionario do Folcloro Galego*. Serie Alicerces, nº 7. Santiago: Museo do Pobo Galego. Introduce este caderno unha aconsellable Presentación que vincula estes cuestionarios á sensibilidade rexeneracionista do aragonés Joaquín Costa, que incide sobre a Institución Libre de Enseñanza e sobre a Real Academia de Ciencias Morales y Políticas.

6. O material galego deste cuestionario, limitado ao tratamento dos usos e costumes ligados ao ciclo vital –nacemento, casamento e morte–, foi editado polo Consello da Cultura Galega: (1990): *Nacemento, casamento e morte en Galicia. Respostas á enquisa do Ateneo de Madrid (1901-1902)*. Santiago: CCG. Leva unha Introducción do profesor González Reboredo que examina e contextualiza este tipo de cuestionarios no marco europeo e hispánico.

(1920), realizando en 1928 unha enquisa adicional para o alumnado da Escola Normal de Ourense, cuxas respostas foron publicadas nesta sección de *Nós* entre 1928 e 1931⁷. Pero a presenza do alumnado de Risco aparece reflectida en varios números de *Nós* anteriores a 1928, como o mesmo Risco sinala.

O AFEG (*Archivo/Arquivo filolóxico e/i etnográfico de Galiza*) era unha sección regular que aparecía na meirande parte dos números da revista *Nós*, no 60% aproximadamente das entregas: falta en 52 números, 11 entre 1920 e 1928 e 42 entre 1928 e 1936. Indicamos anteriormente que a última entrega é a única edición semestral (ó números) que pecha o ano 1935.

O AFEG constitúe un amplo repertorio de noticias, unhas moi breves e outras máis desenvolvidas. Non é un cuestionario mesmamente, senón un apartado que, respondendo aos epígrafes definidos no nº 1 desta sección de *Nós*, acolle anotacións, apuntamentos, cativas crónicas ou referencias, pero non respostas. En moitas das entregas, escolleitas e ordenadas sen dúbida por Risco, este, coa sinatura V.R., fai comentarios, establece comparanzas, explora un paralelismo ou introduce unha pequena análise dalgunhas das noticias subministradas polos colaboradores. Porque esta é unha sección coral, baixo a batuta de Risco e na que participan algúns solistas como Ben-Cho-Sey, Bouza-Brey, Díaz Baliño, Lorenzo Fernández, Noriega Varela, Martínez López, Núñez Búa, etc. Destaca tamén como colaborador Enrique Peinador Lines, que amais

de seu labor de apoio, patrocinio e mecenado, fixo tamén importantes achegas etnográficas como "O vocabulario dos cesteiros de Mondariz", incluídas en tres entregas dos nº 11, 13 e 14 (AFEG-*Nós*, 1922). Domina no AFEG a temática dos Contos, os Romances e Cantigas e os Ditos (epígrafe IV, Literatura popular), e teñen presenza dabondo asuntos correspondentes ao apartado Tradicións fabulosas, caso das Lendas (X), Supersticións (XI), Devocións (VIII) e Tradicións piedosas (IX). En diversas entregas, Risco limitase a redactar notas ao pé, sen sinatura, nas que introduce comentarios ou precisa referencias, asomando nalgunha dos primeiros anos de *Nós* a pegada neosófica deste autor para suxerir interpretacións de bruxería, feitizos e emeigados, con citas de autores como Roso de Luna, Hector Durville, Pierre Piobb e Eliphaz Levy. Nalgunas achegas algúns colaboradores introducen de seu un texto máis longo acompañado de análises e interpretacións propias, como a asinada por Ben-cho-Sey sobre o folklore da romaxe a San Andrés de Teixido, que compara cos traballos de Pérez Ballesteros e Federico Maciñeira. O método comparativo, indisoluble dunha tradición etnográfica que se consolida, flúe nas notas redactadas por V.R. Para establecer os paralelos que coida oportunos a unha lenda presentada polo mestre nacional Alejos Álvarez Novoa sobre a fonte Meimón ("Ana Manana") recollida na estrada de Ourense a Castrelo de Miño, dialoga Risco aquí co folclorista asturiano Constantino Cabal, citado noutras achegas e autor dunha *Mitoloxía Asturiana*, editada en 1925. O AFEG é un denso e varia-

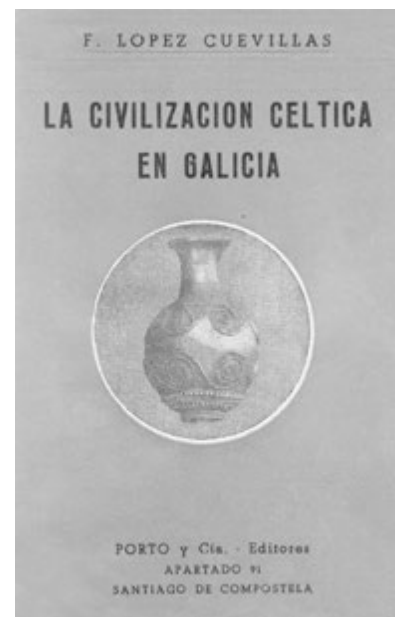
7. (2001): *Respostas a un cuestionario*. Santiago: Museo do Pobo Galego, serie Alicerces 13 (cun Limiar do MPG e a nota introdutoria que V.R. redactou para explicar a publicación das respostas obtidas pola enquisa).

do repositorio de folclore que contribuí, por unha banda, a fortalecer o labor compilador promovido pola Sociedad El Folklore Gallego co apoio explícito de Murguía. Os guieros de Nós e seguidamente os equipos do Seminario de Estudos Galegos (SEG) non farán outra cousa que encarrear e organizar un gran programa de recolleita etno-folclórica que establece a filiación entre as intencións das sucesivas fases, grupos e entidades citadas⁸.

Un dos autores e parceiro do AFEG, Ramón Martínez López, publica na outra sección fixa antes dita, "Os homes, os feitos e as verbas", un artigo titulado "A nosa Etnografía"⁹ no que, de maneira resumida, fai un cadro da investigación etnográfica en Galicia partindo da "fase literaria" de fins do século XIX, caracterizada polo "tipicismo", con descrições de festas, romarías, lendas e costumes –o que contempla precisamente a sección AFEG en Nós ¡!– e produto tales feitos do "furor e iras santos" a respecto da ñorancia e a superchería –refírese a Rodríguez López¹⁰– agochadas tralas descrições destes comportamentos, constitutivos dos primeiros arquivos etnográficos de Galicia. O artigo constitúe unha apurada e telegramática ollada á historia dos estudos etno-

gráficos en Galicia, antes de Nós e dos tempos finiseculares de tránsito do século XIX. Ademais de referencias a Barandiarán, Hoyos e Aranzadi (concretamente ao seu manual ¡!) e á enquisa do Ateneo de Madrid –que Hoyos Sainz reproduce na monografía asinada con Aranzadi en 1917–, fai referencia á obra do francés Louis Marin¹¹, presidente da Sociedade Etnográfica de París. Reproduce R. Martínez López o cuestionario de Marin, cos apartados e items que o estruturan, sen dúbida consultados por Risco e por seus colegas para as xeirias de campo organizadas polo SEG. Plantea Martínez López ao remate deste interesante artigo que o SEG debería de publicar catálogos temáticos dos obxectos do Museo¹², lembrando que daquela (1927) publicara o SEG traballos relativos só ao instrumental do liño e suxire outras publicacións sobre: "disposición da casa en Galicia, o moiño, máquinas de tecer, o barco, etc". E alude á intención do SEG de comezar as publicacións da "seizón de Etnografía con algúns traballos de Xeografía Humán do Otero Pedrayo¹³. É un xurdio comezo e quen sabe si ten o valor de ser o inicio da nova época de estudos etnográficos a que nos da dereito a laboria de acadamento levada a cabo".

8. Este labor documental, de recollida e salvagarda de información foi doadamente destacado por: González Reboredo, X.M. (1994): "Fermín Bouza-Brey Etnógrafo e Folklorista". En: *Actas do Simposio Internacional de Antropoloxía, In memoriam Fermín Bouza-Brey. Etnografía, Folklore, Literatura oral*. Santiago: Consello da Cultura Galega, pp. 25-27; González Reboredo, X. M. (1996): "A obra etnográfica de D. Xaquín Lorenzo Fernández". En: A. Fraguas e X. A. Fidalgo (coords.), *Tecnoloxía tradicional. Dimensión patrimonial: Valoración antropolóxica*. Santiago: Consello da Cultura Galega, pp. 26-27; González Reboredo, X. M. (1996): "Notas para una historia de la antropología en Galicia". En *Identidad y fronteras culturales: Antropología y museística*, Actas II Congreso de Hª de la Antropología española (Olivenza, 1994), pp. 709-711.

9. (1927): Nós, nº 45, setembro, pp. 14-16.

10. Rodríguez López Jesús: *Supersticiones de Galicia y preocupaciones vulgares*, publicada con este título o ano 1910 e, anteriormente (1896), co máis estenso de *Las preocupaciones en Medicina: Conocimientos útiles a la familia: Reglas para conservar la salud, para no dejarse engañar por curanderos y para conocer a los médicos*. Obra editada pola Editoría Nova, en Buenos Aires (1943), e por Ediciones Celta, de Lugo (1971).

11. (1925): Questionnaire d'ethnographie, extr. *Bulletin de la Société d'ethnographie*. Paris. Este cuestionario editouse en 1926, en forma de monografía, pola Librairie Maisonneuve, logo da publicación orixinal deste traballo no B. S. E. de Paris. A personalidade de L. Marin, figura relevante tamén na política francesa da época, está analizada na obra de Meyran, Regis (2008): *Le mythe de l'identité nationale*, Berg International,

12. Aínda que o Museo Arqueolóxico-Etnográfico non se organiza ata 1930, o SEG levaba varios anos, cando menos desde 1926, conformando unha colección. Ver: Mato, A. (2001): *O Seminario de Estudos Galegos*. Sada: Edic. do Castro.

13. Refírese ao opúsculo *Síntese Xeográfica de Galicia*, publicada pola Biblioteca do SEG o ano 1926; pode aludir tamén a *Problemas de Xeografía galega: Notas encol das formas de poboación labrega*. A Cruña: Nós, Publicacións Galegas e Imprenta, 1927. Cun título afín sairá en 1928 un artigo de Otero no nº 53 do boletín Nós.

A Interpretación da Historia e o valor do noso tempo

(EN COL DAS IDEIAS DO CONDE KEYSERLING)

As posicións do problema da historia

O que poida e o que deba ser feito no noso tempo depende do qu'iste sinifique no noso decir, e pol-o tanto, d'unha reuta interpretación da historia. O éxito de calquera emprendemento, especulativo ou práctico, depende d'iste problema teórico. Porque, coma di o pensador do qu'imos comentar algunhas ideas, onde decide a liberdade, é sempre posible o erro. Todos temos conciencia crara, pol-o menos, da gravidade das circunstancias e de que, calquera resolución qu'un colla, pode non ter apelación. D'eiquí qu'eu pense qu'iste asunto, que me ten ocupado moitas veces (1), é asunto que nos importa tanto, coma somentes o Dioibo Universal e o Xuízo Final nos poden importar. Trátase do senso de toda a nosa vida.

Ramón Otero Pedrayo ofreceu faguer n-estas páxinas unha comparanza antr'as ideas de Spengler e as ideas de Wells. Spengler e Wells representan tocantes as mais extremamente opostas posicións tocantes ó problema da historia.

A *Decadencia d'Ocidente* de Spengler espón a concepción moderna, pluralista, da his-

toria, *copernicana*. lle chama il, representada tamén por Froebnius e pol-os etnólogos modernos, asegún a que a historia desenvólvese en organismos culturais, independentes que teñen o seu ciclo pechado d'evolución.

A *Historia Universal* de Wells foi escrita, non pra probar – que raramente pod'un probarlo qu'un sostén por teimosia – senon pr'espallal-a concepción do século XIX, unitaria, da historia, *ptolomaica*. lle chama Spengler, asegún a que, a historia desenvólvese n-un progreso sen fin, a través de moitas variedades accidentais.

O Conde Hermann Keyserling (1) ven representar, com'imos ver, unha concepción intermeia antr'esas dúas.

Amal-as dúas responden a difrentes orientacións do espírito. A posición unitaria do proble-

(1) *Galicia y la civilización atlántica*, 1909 (*El Noroeste de Cruña*); capítulo da *Teleoloxía do Nacionalismo galego*, na miña *Teoría*, Ourense, 1920; *En el umbral del Apocalipsis (La Ilustración Española y Americana)*, 8 Marzo, 1920; *O despertar dos pobos célticos e o porvir da Europa (A nosa Terra)*, 1 febreiro 1921; *Gobineau e Murguía, Platon en Portugal e O asunto dos latínorios (en El Pueblo Gallego)*, 1923-24; *En defensa de Taine e Lertias* XI, XXIII, XXV, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXII, XXXVII, XXXIX, LIX, LX, LXI, LXIII, XCII en *Galicia de Vigo*, 1924-26; *Ainda unha Historia Universal, A terra e a evolución humana, Estudos en col do Romantismo (en A nosa Terra)*, Xanairo, Febreiro, e Xunio e seguintes de 1925.

(1) O Conde Hermán Keyserling naceu en Estonia, o ano 1886. É de fidalga caste lituana. Emmanuel Kant foi preceptor d'un dos seus denentepasados. Dende mozo adicouse á filosofía; seguiu pimeiro a Kant, e logo a Bergson. Os bolcheviks botárono da súa terra. Viexou moito: estivo na India, na China e no Xapón. Veuse pra Alemaña, e acolleuse á amparanza do derradeiro príncipe reinante, o Gran Duque de Hessen, e co-a súa axuda, fundou en Darmstadt a *Escola da Sabencia*, á que val xente com'o príncipe Calros Antón de Rohan autor d'un libro alí inspirado, *Die Aufgabe unserer Generation* (o tema da nosa xeración), o Conde Hardemberg, colaborador de *Der Leuchter*, e outros, dos que moitos son dilettantes. A Escola publica un anuario lidoado *Der Leuchter* (o candieiro), e n-ela teñen falado os grandes homes que p: san por Alemaña, com'o gran poeta hindú Rabindranath Tagore.

Ten publicado moitos libros: *Das Gefüge der Welt* (A erdume do Mundo), 1906; *Unsterblichkeit* (Imortalidade), 1907; *Reisetagebuch eines Philosophen* (Diario de viaxe d'un filósofo), 1918, o mais coleccionado dos escritos, especialmente a edición inglesa; *Philosophie als Kunst* (A filosofía coma Arte), 1920; *Schöpferische Erkenntnis* (Coñecencia criadora), 1921; *Politik, Wirtschaft, Weisheit* (Política, Economía, Sabencia), 1922; *Menschen als Sinnbilder* (os homes coma símbolos), 1926; e *Wiedergeburt* (Renacencia) qu'inda non sei si se publicou, *El Mundo que nace* (trad. de Ramón Tenreiro) ven de ser publicado en caselón pol-a *Revista de Occidente*.

O SENTIMENTO DA TERRA NA RAZA GALEGA

I

*Airiños, airiños, aires,
Airiños da miña terra,
Airiños, airiños, aires,
Airiños levaime a ela.*

(Cántiga popular)

Calquera que se poña a estudial-a nósa produción espiritual galega, non pode por menos de se decatarse d'unha nota que, d'un xeito ou d'outro, repétese nela constantemente. E, mais do que un leit-motiv, o fondo mesmo de todol-os pensamentos e de todol-os

sentimentos da y-alma galega. E como a nota grave, sostida, monótona do ronco, sobre da que se deseñan logo os sinxelos arabescos da gaita... Y esta nota, que é a nota *tónica* da afeutividade da nósa raza, a forma propia da nósa saudade, é o sentimento relixioso da Terra. Sentimento esencial do lirismo nóso; sentimento que na poesía galega, chega, volta por volta, ós acentos arroubados da mística, ós delirios da paixón erótica, ós desolamentos da mais dorida clexía...

Ouvide a Rosalía desterrada, ferida de morriña, pidir ós *airiños aires* que a trayan á nósa terra. Ela dí, consumida coa febre:

*Sin ela vivir non podo,
Non podo vivir contenta,
Qu'adonde queira que vaya*

*Cróbeme unha sombra espesa
Cróbeme unha espesa nube
Tal preñada de tormentas,
Tal de soidás preñada,
Qu'a miña vida envenena.*

*Si non me levás, airiños.
Quisais xa non me conesan,
Qu'a febre que de min come
Valme consumindo lenta,
E no meu corazonciño
Tamén treidora se ceiba.*

*Non permitás qu' aquí morra,
Airiños da miña terra,
Qu' aínda penso que de morta
Hei de sospirar por ela.*

Ouvide a Lamas Carvajal que, cego e triste, garda na sua y-alma a lembranza da nosa Terra meiga cuyos feitizos foran outrora ledicia dos seus ollos:

*Non sei qu' encantamento
que amor, que poesía,
ten este chxu garrido,
a terra onde nacín;
n-as alboradas ledas,
n-as noites e n-o día,
terás sempre feitizos,
gorrias e luz pra mín.*

*Seu nome deprendino
de neno con dilicia,
direino mentras viva
c' o fogo da pasión;
cando a morrer eu vaya,
o nome de Galicia
direino misturado
c' o nome do meu Dios.*

*Amor grande, subprime
qu' o corazón encerra,
tesouro d' infinitos
recordos e pracer;
encantamento dulce,
o amor da nósa terra
deote con nosoutros
camiña hastra morrer.*

O boletín Nós. Palestra do pensamento etnográfico

A publicación *Nós. Boletín mensual da cultura Galega* vai construíndo unha casa común para a reflexión multidisciplinar, dando acollida a moitas cabezas que, desde ópticas diversas e desde palestras distanciadas, converxen nesta revista para dar conta de ideas, pensamentos, novidades científicas e literarias do momento. Todo nun marco de complexidades orientado a visualizar Galicia como unha entidade propia e peculiar, obxecto de reivindicación política e cultural e materia de estudo e coñecemento. A revista *Nós* constitúe o topos necesario para dotar a Galicia dun corpus intelectual, coherente, mais alternativo, ao xornalismo xeralizado que o galeguismo tiña xa en *A Nosa Terra*. No boletín *Nós* fráguese unha tradición etnográfica que conta con numerosos precedentes no século XIX e nos primeiros anos do século XX, e goza dun relativo consenso e recoñecemento o pulo dado ó labor de colleita e estudo por parte da Sociedade El Folklore Gallego e tamén a autoridade conferida a Murguía¹⁴ como definidor dos marcadores identitarios dunha aceptada etnicidade galega. Un texto central, para enlazar os presupostos da etnicidade galega tecidos no século XIX cos criterios asumidos con afouteza polos líderes de *Nós*, é o escrito que Vicente Risco redacta como ideario programático desta cuestión e como documento nodal do boletín *Nós* no abrente da publicación: “[...]con

Verea y-Aguiar, con Saralegui, con Murguía, repetimos: Galicia é toda céltiga, toda nórdica, toda europea”¹⁵. Gradualmente, Bouza-Brey e López Cuevillas irán perfilando con datos arqueolóxicos máis precisos este asunto, pero sen cuestionar o fondo do problema e tampouco a atribución á suposta etnia celta da base da etnicidade galega¹⁶. A posición que vincula finalmente aos arqueólogos saídos do grupo *Nós* e do SEG establécea López Cuevillas en 1953 nestas palabras: “*Por lo que toca a los invasores, se les otorga generalmente una filiación celta, aunque sea bien tener en cuenta que en un desplazamiento de pueblos que recorren dilatados caminos tienen que ocurrir los fenómenos de incorporación que devirtúan, más o menos, la pureza primitiva [...]*”, aínda que mantén os postulados de partida: “[...] *admitiendo estas mezclas creemos que el núcleo fundamental [...] era un núcleo celta [...]*”¹⁷.

Desde a perspectiva etnolóxica, o tema da atribución dunha identidade étnica ao sustrato céltico, que opera como un background da identidade galega proxectado sobre o presente, constitúe unha das chaves da elaboración do discurso etnofolclórico que outorga pertinencia á singularidade de Galicia como cultura e como ente nacional. Establecido o horizonte histórico da etnicidade, con fundamentos e coartadas arqueolóxicas, cúmprelle á etnografía e aos estudos folclóricos mostrar as continuidades e as supervivencias daquel sustrato no presente, a

través das prácticas, os costumes e as crenzas do sector maioritario da súa poboación: o campesiñado e os actores sociais que conformaron as súas xenealoxías no medio rural. Isto semella manifesto na intelectualidade das Irmandades da Fala (IF) e asúmelo como propio os promotores do grupo *Nós*, tradutores intelectuais do tremiñado ideolóxico formado arredor das IF. Antón Villar Ponte¹⁸, cabeza das Irmandades, dirá: “*A vida galega é labrega e mariñeira. Vida do “rus”, balismada pol-a fouce, embrema do laboratorio, que somella un sino interrogativo de ferro aceirado, e pol-o remo, embrema de mariñáns, que somella un sino admirativo de madeira. [...] Dos dous millóns e medio de habitantes que ten Galiza, según as derradeiras estadísticas, somentes catrocentos mil compoñen as vilas [...] e o resto [...] moran, traballan e sofren nos campos e nas mariñas, [...] Dous millóns d’almas irmás poboadas das nosas paisaxes*”. Acode Villar Ponte a Herder e a Ruskin para fundamentar o sentimento da natureza, condensada na paisaxe que acolle as xentes e a organización básica territorial das mesmas: “*¡A parroquia! Única verdadeira unidade primaria natural da sociedade nosa, que vive nos recunchos da paisaxe obedecendo ó espontaneísmo do costume superior a todas as leis escritas*”. E dentro da unidade parroquial orgánizase e vive a familia descrita de xeito idealizado e deixando entrever a imaxe dunha estratificación social, que resultaba innegable: “[...] *pertenece ó fogar d’esta familia que se val*

14. (1923): “Manuel Murguía”. *Nós*, nº 16, febreiro, p. 2.

15. Risco, V. (1920): “Galicia céltiga” (A Don Manuel Murguía, respetosamente). *Nós*, nº 3, decembro, p. 10.

16. Non corresponde a este artigo o debate desta cuestión desde a perspectiva arqueolóxica actual. Para os interesados nese debate, cómpre a consulta de Calo Lourido, F. (2010): *Os Celtas. Unha (re)visión dende Galicia*. Vigo: Edicións Xerais, con análises que comparte o asinante deste traballo.

17. López Cuevillas, F. (1953): *La civilización céltica en Galicia*. Santiago: Porto y Cia. Eds, p. 25.

18. Villar Ponte, Ramón (1927): “A fontela viva da nosa cultura”. *Nós*, ano IX, nº 38, febreiro, pp. 2-8.

ben de seu [...] ô fogar d'estaoutra familia que se val medianamente; aquela de mais alá sai d'unha chouza onde a existencia é serodia e cativa [...]. E o vello petrucio vos irá eisí inventariando total-as chouzas e faguendo o censo das mesmas [...]. Neste encadre, a sociedade patriarcal orixinada nun precedente céltico e indoeuropeo asoma na figura do petrucio, representante senlleiro do campesiñado e encarnación dunha cultura específica que resulta herdeiro e portador dunha psique colectiva enraizada "cecais" no credo priscilianista e nos versos de Ayras Nunes. Encerran as verbas de Villar Ponte a síntese dunha cosmovisión que Otero e Risco tiñan elaborado en textos decisivos de Nós¹⁹ e que eles mesmos desenvolverán decote nos anos inmediatos. Sen a noción de *enxebrismo* iría descamiñada a tese das sobrevivencias do sustrato etnocultural que parte da protohistoria e mostra seu esplendor no medievo: "Que ese espíritu é o fondo da permanencia do noso ser enxebre, trunfador a través dos séculos de total-as invasións estranxeiras, creador dos costumes e supersticións do pobo, tantas veces tomadas por ouxeto de bulra pol-os vilegos letrados e hoxe estudadas en serio polos mais sabios homes de cencia, e fontenla perenne e inextinguible do noso lirismo saudoso... [...]. Enxebismo e saudosismo son vectores centrais na vertebración do relato etnográfico e factor decisivo na xénese do folk-lore galego: "[...] o Humus do que o home foi formando a primeira sustancia da conciencia". O saudosismo, para Villar

Ponte e para os creadores de opinión e dunha perspectiva histórica e etnográfica en Nós, é inseparable da idea de tradición e de continuidade cultural que informaba o pensamento daquelas persoas: "[...] sô os labregos, os aldeáns foron artistas dinos de tal nome na Galiza. Porque eles cultivaron e conservaron as cantigas, os bailes, as tradicións, as saudades, o culto à terra, a riqueza da fala: sô eles, co'as suas almas infruidas pol-a paisaxe, consustancializaron o seu ser na eterna armonía do anaco de cosmos onde Deus lles dou a vida. Todol-os elementos da arte propia ficaron perpetuados por eles somentes a través do tempo".

A coherencia interna da intelectualidade das IF e dos construtores de Nós é manifesta e a pulsión novecentista sobrevoa sobre todos eles, e as citas precedentes de Antón Villar Ponte poderían levar a sinatura de Risco ou de Otero Pedrayo. Mostra evidente do que dicimos témola no texto canónico que Risco publica no amencer da revista Nós: "[...] o noso sentimento relixioso da Terra pudera vir, sen mais nada, do noso ruralismo, da nosa vida agrícola: pudera non ser outra cousa que a emoción do sedentarismo. Y-aínda así, sería un sentimento relixioso. O sentimento relixioso defínese d'un xeito xeneral, como o sentimento de dependencia [...] da Terra... [...]"²⁰. Acode aos grandes autores que, desde ángulos e disciplinas diversas, admitiron a influencia decisiva da terra nos homes, incidindo Risco na idea do *pathos* como definición dese sentimento. Lémbranos que a influencia

da terra sobre o home é unha verdade admitida grazas a autoridade de autores que cita como fonte de autoridade indiscutible e, para proxectar coma enunciación solemne este punto central da súa teoría, di: "Dende Taine, dende Ritter, dende Montesquieu, é unha verdade admitida a influencia da terra no home. Pro cecais ningún pobo tivo como o pobo galego a conciencia, e mais ainda, o sentimento, o pathos d'esta influencia [...]". O mesmo Risco recorda que "esta lei que lle temos a nosa Terra" constitúe o humus da Teoría do nacionalismo galego (1920), expresada como a "emoción do sedentarismo", que provoca a "cobiza do lonxe" enunciada por Viqueira e evocada polos grandes bardos, Pondal, Añón, Cabanillas e Noriega Varela. O peso da literatura como fonte, documento e argumento dos posicionamentos filosóficos, historiográficos e etnolóxicos dos teóricos de Nós é manifesto. E a unidade habitacional básica do medio rural reflíctese igualmente na expresión literaria e estética dos poetas e doutros artistas: "Toda a produción literaria galega está chea d'evocacións da aldea [...] O mesmo amore nas casañas aldeans e mariñeiras que tenramente pinta Carlos Sobrino, e nos anacos de paisaxe do impresionista Imeldo Corral [...] y-o que fai que aló en Madrid, o arquitecto Antón Palacios se lembre das nosas pedras románicas, tan cheas da y-alma da Terra"²¹. Porén, as artes plásticas son coartada visual, fundamentalmente comunicativa para transmitir o mesmo sentimento na eséxese que Risco elabo-

19. De particular importancia son os artigos de Risco: (1920): "O sentimento da Terra na raza galega". *Nós*, nº 1, outono, pp. 4-9; (1926): "A interpretación da Historia e o valor do noso tempo [en col das ideas do conde de Keyserling]". *Nós*, nº 33, 25 de Setembro, pp. 2-11; (1926): "Do futurismo e mais do karma". *Nós*, nº 34, 15 de Outono, pp. 3-5. De Otero Pedrayo: (1922): "Encol d'aldeia". *Nós*, nº 14, Nadal, pp. 1-6; (1926): "Encol dos estudos modernos de antropoxeografía". *Nós*, nº 27, Marzal, p. 3-4.

20. Risco, V. (1920): "O sentimento da Terra na raza galega". *Nós*, nº 1, outono, pp. 4-9.

21. Risco, V. Op. cit., p. 6.

ra da idiosincrasia singular da condición do galego: Carlos Sobrino, Imeldo Corral, Asorey, Castelao. Diríamos, realizando unha extrapolación cecais un chisco forzada, que as imaxes que Risco constrúe nesta “antropoloxía literaria”²² recorren ao campo visual e emocional –a estética como acción comunicativa– para ofrecer unha descrición “densa” e non “feble” das estampas contidas no seu relato²³. Traza unha cosmovisión lírica, dificilmente asumible para unha mente crítica e racionalista. Isto dificultalle elaborar unha

etnografía “antropolóxica”, buscar teorías e métodos que obxectiven a realidade observada e descrita saíndose el mesmo como observador do encadre etnografiado. Coido pertinente encamiñar a crítica etno-antropolóxica de Risco por estes vieiros para situar a dimensión ideolóxica deste autor e captar a proxección da mesma sobre os textos etnográficos por el redactados.

Vicente Risco. Un referente para un programa etnográfico

González Reboredo²⁴ sinala a falta de formación etnográfica previa de Risco e cita o contacto establecido en Madrid con Luis de Hoyos Sainz, profesor da Escuela Superior de Magisterio, cando se matricula naquela institución entre 1914 e 1916. Risco coincide con Hoyos xustamente cando esta figura, central na etnoloxía ibérica, organiza en 1914 o Seminario de Etnografía, Folklore y Artes Populares, que estará activo durante dazasete anos²⁵. Tempo despois, Hoyos fará pública unha louvanza de Nós e do traballo da revista, feito que se comunica aos lectores do Boletín: “*Na derradeira sesión da Sociedade española de Antropología, Etnografía y Prehistoria, o ilustre Profesor Don Luis de Hoyos Sainz [...] chamou a aten-*

ción da Sociedade en col do noso labor [...]”²⁶. Asistía a aquela xuntanza Fermín Bouza-Brey, que aproveita para lle agradecer ao mestre de Risco tan loable recoñecemento. Daquela Risco aínda non fixera a transición que o levaría ás IF e ao galeguismo e tampouco amencera editorialmente a aventura literaria e neosófica de La Centuria, tan intensa como fugaz. Carlos Casares relata como antes de saír o derradeiro número de La Centuria, Otero e Risco xa ingresaran nas IF, constituíndo o nº 7, o único publicado en 1918, o devalo daquela revista. Dous anos despois a mudanza remataba e o ano 1920, de xeito case parello, ve a luz o libro *Teoría do Nacionalismo Galego* e o grupo Nós érguese como unha entidade plenamente activa, sacando á rúa no mes de outono o *Boletín mensual da cultura Galega. Nós*. No reparto de temas, de asuntos a tratar e de enfoques que o trío ourensán –Cuevillas, Risco e Otero– establece entre eles, a parcela asumida por Risco resulta moi coherente coas inqedanzas teóricas e filosóficas propias da personalidade daquel home. Risco percorre un itinerario xiratorio que o leva dun extremo a outro e esta viraxe intelectual, aparentemente acelerada, busca un marco interpretativo sobre a realidade que escolle como obxecto de interese e de estudo. Non podemos negar a dimensión

22. Nun traballo clareador, González Reboredo –(1996): *La construcción del texto etnográfico a través de dos autores. Aportación a una historia de la etnografía en Galicia*. Cuadernos de Estudios Gallegos. Monografías 1. Santiago de Compostela: IPSEG-CSIC–, realiza unha análise moi acada da figura de Risco –análise metodolóxica que el mesmo estende aos discípulos do SEG– onde, por unha banda, xoga coa idea da etnografía como corpus literario (non exento de sistematización e procura de obxectividade) e, pola outra, explica o método de Nós e do SEG para a obtención de documentos e datos. A prematuramente desaparecida Beatriz Ruiz –(1999): “Anthropologie et philosophie”. Extrait de *Diogenes*, nº 188– abre un lúcido debate entre as ciencias empírico-naturais e as ciencias duras, e as chamadas ciencias sociais, que resultaría moi proveitoso para a revisión futura destes nosos “clásicos”.

23. Esta oposición “densa” - “feble” difúndea Geertz, Clifford (1992): *La interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa Editorial, (Parte primera, pp. 19 ss.).

24. González Reboredo; X. M. (1995): “Vicente Risco e a antropoloxía galega”. En: *Vicente Risco. Actas do Congreso celebrado en Ourense os días 18-21 de Outubro de 1995*. Santiago de Compostela. Xunta de Galicia, pp. 235-254. Interesa a consulta deste traballo na súa totalidade, pois ofrece claves esenciais para comprendermos doadamente a cuestión aquí tratada. Un esquema sistematizado da obra de Risco nas pp. 247-253 deste artigo.

25. Ortiz García, C. (1987): *Luis de Hoyos Sainz y la antropología española*. Madrid: CSIC, pp. 70 ss.

26. (1927): “O Nós en Madrid”. En *Os homes, os feitos, as verbas*. Nós, nº 48, decembro.

antropolóxica que posúe a súa obra etnográfica, tanto o corpus de apuntamentos e notas que conforman o AFEG da revista *Nós*, como aqueles outros traballos que proporcionan o encadre para establecer as prioridades da tarefa etnográfica. González Reboredo analiza a aventura orientalista e teosófica de Risco, que remata en 1918, como unha exploración na procura de "alteridades"²⁷ a respecto do mundo urbán e pequeno burgués por el vivido no seu Ourense natal. A conversión do "inadaptado" reorienta esta búsqueda cara a un outro interior e próximo, polo tanto e desde esta visión, un outro que mostra un exotismo relativo. Hai unha certa contradición na atribución da condición de "outro" a quen se reivindica logo como representante significativo da identidade propia, pero tal contradición, se existe, caracteriza o quefacer do folk-lore en Europa desde a súa fundación como disciplina no século XIX. Dalgunha maneira este outro era o depositario *"da cultura dos labregos, mariñeiros e artesáns, que conservaban formas, comportamentos e ideas que conviña non só estudar, senón tamén revalorizar coa finalidade de afianzar a nosa identidade peculiar, [...]"*²⁸, e o que nos indica G. Reboredo é que o outro próximo redescuberto contiña na súa xenealoxía os trazos xenuínos do que cumpría entender por identidade galega. Risco, Otero, Villar Ponte e os que participan, arredor de *Nós* e nas páxinas de *Nós*, mudan o "outro", relativamente distante para unhas persoas que tiñan interiorizada na súa mocidade a socioloxía urbano-vile-

ga, nun "eu" empurrado ao primeiro plano do escenario e definido como o suxeito histórico protagonista dun "nós" nitidamente identificado. Risco exerce a autoanálise *"[...] viñemos dar na sorprendente descuberta de que Galiza, a Nosa Terra, oculta ao noso ollar por un espeso estrato de cultura allea, falsa e ruín, vulgar e filistea, ofrecíanos un mundo tan esteso, tan novo, tan inédito, tan descoñecido como o que andabamos a procurar por ahí [...]"*²⁹ - cun testemuño que marca claramente a dicotomía identidade/alteridade que define a fronteira etnográfica entre os mozos vilegos ourensáns, antes da súa conversión, e o mundo agrocampesiño e mariñeiro, distante socioculturalmente das vidas pequeno-burguesas dos ourensáns. Os gueros do grupo *Nós* trazan o perfil do outro a observar, que vai ser seguidamente enunciado como o actor protagonista do drama identitario galego, actor principal dunha cultura e dunha historia concernida pola singularidade dunha paisaxe: a Terra interpretada como co-protagonista idealizada, concreta e non abstracta, tanxible e material³⁰.

Casares e ao tempo Beramendi ofrecen claves moi significativas para comprendermos a base do pensamento de Risco e a relación entre dito pensamento e a etnografía. O primeiro³¹ cita uns parágrafos sobre Rabrindanath Tagore, de 1913, nos que Risco fala da imposición cultural dunha potencia colonial, Reino Unido, sobre a sociedade hindú, neste caso bengalí. A tradición como forza xermola como

27. G. Reboredo, X. M. (1995): Op. cit., p. 236.

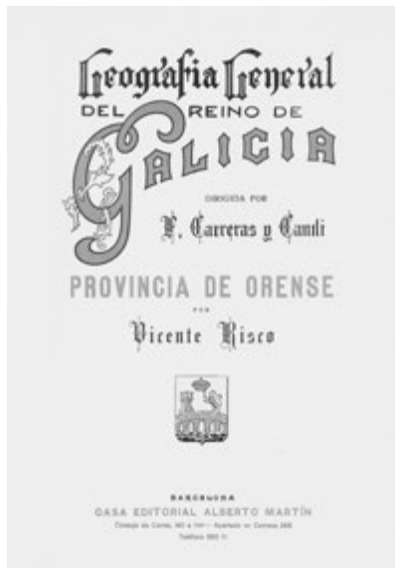
28. G. Reboredo, X. M. (1995): Op. cit., p. 236.

29. Cita ad hoc, que G. Reboredo (1995): Op.cit., p. 236- escolle, e que todos escolleríamos como particularmente representativa: (1933): "Nós, os inadaptados". *Nós*, nº 115, Xullo, p. 122.

30. Risco, V. (1920): "O sentimento...", op.cit., p. 6.

31. Casares, C. (1981): *Vicente Risco*. Vigo: Editorial Galaxia.

enunciado nun texto moi anterior ao tránsito de 1917. E xa en 1917, no nº 5 de La Centuria, publica un artigo sobre Tagore no que incide no mesmo: *“Con sus hermanos Dvijendra y Abanindra, vivió en la vieja casa de su familia, y juntos emprendieron la restauración de las tradiciones artísticas de su patria [...] Pertenece al partido reformista, pero trabaja por la conservación de las tradiciones”*. Casares, con bo criterio, enlaza a sensibilidade de Risco, a respecto da condición subalterna da India e de Tagore, coas ensinanzas etnolóxicas do profesor Hoyos Sainz, antes sinaladas. Estes factores fundamentaron a disposición de Vicente Risco para desenvolver a tarefa etnolóxica que aco-

meteu após 1920. O segundo, Justo Beramendi, pondera os motivos e o contexto que levaron aos que ergueron o grupo Nós a achegárense ás Irmandades da Fala. Argumenta o profesor Beramendi que Cuevillas, Otero e Risco fan o tránsito sinalado a través de espazos asumibles para os presupostos mentais e ideolóxicos nos que estaban fortemente instalados. A mudanza visualízase *“nas roupaxes e nos nomes dos persoaxes do drama”* e coída Beramendi³² que as Irmandades non conformaban un espazo que os conducía á renuncia do núcleo de seu pensamento, nin a abandonar as reservas que lles producían as opcións políticas imperantes. Tampouco os obrigaba a deixaren posicións e compromisos de clase: *“[...] Xa que logo, [...] non supuña [...] a renuncia traumática ao novecentismo e á neosofía, senón samente a súa adaptación, a aplicación dos seus supostos básicos a outro obxecto”*. A análise de Beramendi e os achegamentos críticos doutros autores lévanos a unha revisión continua da obra etnográfica e folclórica de Risco, na que emerge decote a pegada do pensamento forxado por el, e tamén por Cuevillas e Otero, na aventura teosófica e novecentista dos anos de formación. A procura dun outro exótico, dun universo innovador e dunha realidade alternativa atopábase no sustrato cultural representado polo pasado e polo presente materializado na sociedade campesiña, crisol no que se fundía unha historia entendida como tradición e unhas manifestacións enguedelladas nun repertorio de crenzas, lingua, usos e costumes que pervivían no agro.

Conviña outorgalle ao novo relato etno-histórico un suxeito e un predicado. O suxeito viña marcado polos historiadores do Rexurdimento – Murguía como autoridade indiscutida–, e polos Precusores, gloriosos literariamente polo mesmo Murguía³³. Este suxeito histórico –a etnia celta– outorgaba liñaxe ao suxeito histórico que herdaba os trazos e os valores do pasado mediante a tradición: a sociedade labrega. O predicado nutríase dos horizontes e dos encadres que daban conta das particularidades espazo-temporais nas que encaixaba Galicia: un territorio atlántico con fortes parentescos cos habitantes históricos das terras afíns do occidente europeo. Pero tal predicado precisaba unha lóxica interna, unha sintaxe onde enguedellar natureza e cultura: a Terra e a Xente. Esa sintaxe constrúese con varios vimios que forman a materia primeira para trenzar o cesto e que afloran seguidamente como enlace entre Nós e os inspiradores (ou precusores) no texto editorial que a revista Nós³⁴ lle adica ao Patriarca días despois de seu pasamento. Naquel breve texto, de probable autoría de Risco, abrollan as *key words* (vimios e palabras sustantivas) para a sintaxe antropolóxica que se tecía: *Raza e Céltigos, Tempo e Tradición, Terra, Paisaxe e Atlántico* encerran as palabras chave da concepción que anima e explica o estudo, a divulgación, a reivención e a reanimación da cultura galega comprendida e interpretada polos xeógrafos, literatos, historiadores, pensadores, etnógrafos e folcloristas que se aveñen para fundar e manter a revista Nós.

32. Beramendi, J. G. (1981): *Vicente Risco no nacionalismo galego*. Tomo I. Das orixes á afirmación plena. Santiago: Edicións do Cerne, pp. 125-129.

33. Murguía, M. (1940): *Los Precusores*. Colección Horreo, nº 2. Buenos Aires: Emecé Eds.

34. (1923): “Manoel Murguía”. *Nós*, nº 16, febreiro, p. 2.

Obra etnográfica de Risco nos tempos de Nós e do Seminario de Estudos Galegos

Vicente Risco considerou obrigado reflectir as ideas e posicionamentos que mantiña desde o nacemento de Nós en traballos concebidos cun enfoque teórico e metodolóxico ambicioso. Destaca o libro editado en 1928 –ecuador na biografía de Nós, e de Nós, e momento de intensa actividade no Seminario de Estudos Galegos (SEG)–, concebido como un manual denso e detallado con 26 capítulos e un epílogo, que lle dá ampla cabida ao discurso antropolóxico cun capítulo sobre as tradicións, outro sobre o estudo dos restos materiais nos que fai suceder os epígrafes centrados no antropolóxico (físico) e no mesmamente arqueolóxico, e outro para a etnoloxía e a socioloxía, sólidamente elaborado cun percorrido de síntese pola etnoloxía europea. Pero o interese etnográfico e etnohistórico asoma noutros capítulos onde a crítica da tradición e das falsedades no estudo da mesma non fican á marxe da mirada de Risco. E non esquece que “la tradición no debe ser rechazada como fuente histórica” e, persuadido dos axiomas histórico-culturais, lembra que a tradición acumula sempre un fondo de verdade a debullar mediante a análise comparativa. Sustrato e transmisión, bases do credo difusionista e fundamento da historia como evolución que conleva accións erosivas e sedimentarias, fan da tradición un corpus fedatario, susceptible certamente de deformacións. Ata aquí un Risco discursivamente impecable.

Elementos de metodología de la historia (1928), o libro que examinamos, móstranos, como o profesor Reboredo sinala³⁵, que Risco non é un continuador do aportado polo século XIX, senón un observador teimudo do que se dicía e facía fóra e no seu tempo. Esta obra de Risco, redactada con evidente distanciamento académico, fixa o seu posicionamento como etnólogo, pero non contradí o dito e profesado naqueloutros textos máis ideolóxicos e máis combativos nin nega as doutrinas e teorías que coída máis acaídas.

Nos postulados enunciados por Risco no capítulo XIII (*La etnología y la sociología*) deste libro de lectura obrigada, distingue Risco a historia e a etnoloxía, outorgándolle á primeira un carácter secuencial e á segunda unha dimensión de “foto fixa”. A historia atendeu principalmente aos sectores visibles da sociedade –estamentos “superiores”–, mentres a etnoloxía escoita a voz dos “inferiores”. Ao tempo, a etnoloxía observa as trazas “autóctonas” –o que noutros textos de Nós defínese, aplicado a Galicia, como *enxebriismo*– e a historia, pola lóxica do movemento secuencial e polo fenómeno do contacto entre pobos, dá conta do “intercambio” e da “transición”. Risco retrata aquí a disciplina etnolóxica con precisión e entende doadamente o comercio intelectual que se produce entre etnoloxía e historia. A dimensión dialóxica deste texto reside precisamente nisto, na consideración de que “*La síntesis histórica aprovecha como supuestos fundamentales, las conclusiones generales de la etnología. Se explica esto por ser la etnología, por lo menos en su*

aspiración, una ciencia más general que la historia. Si la historia ha de llegar alguna vez a determinar las causas y a establecer las leyes de los hechos, tiene que ser valiéndose del método comparativo, que es el que emplea la etnología [...] la comparación no ha de limitarse a los pueblos históricos entre sí, sino de éstos con los actuales”. Independentemente de que Risco aplicara a seus traballos, *stricto sensu*, o que se deriva da formulación precedente, tiña unha visión crítica e à *la page* da etnoloxía. A subordinación da historia á etnoloxía constitúe máis que nada unha acentuación do valor da materia que favorece o redescubrimento das identidades e tal acentuación reflíctese no capítulo deste libro dedicado ao estudo das tradicións, presidido pola análise do “folklore”. Un apartado deste capítulo –*Empleo del folklore en la investigación histórica*– contén un item particularmente ilustrativo da relevancia atribuída ao folklore polos cabezaleiros de Nós: “[...] *el conjunto del folklore de un país nos muestra su manera de ser, su psicología, y explica por lo tanto su cultura erudita. Recuérdese que la cultura toda de un pueblo forma parte de un conjunto orgánico: la cultura erudita forma un todo único con la popular, ambas nacen de la misma fuente y están como hemos indicado en íntima relación*”. Constitúe este parágrafo unha mostra máis da prioridade dada ao campo etno-folclórico para interpretar e (re)construír os marcadores identitarios de Galicia e para artellar os vimios dunha tradición diferenciada.

Examinar a relación entre o grupo Nós e o SEG³⁶ non forma parte da

35. González Reboredo, X. M. (1995): Vicente Risco..., op. cit., p. 241.

36. A creación do Seminario acontece nuns momentos que obrigaban a unha cesura político-ideolóxica e a procurar refuxio na tarefa cultural e

intención deste artigo, pero a nivel de acción e de programas de estudo e investigación desenvolveuse nunha comunicación osmótica que levou ao Seminario a acometer traballos inspirados nas ideas e suxestións dos guieros de Nós, adiantados maiores na tarefa do SEG. Desta maneira as xeirias de campo organizadas e as publicacións monográficas editadas respondían ao espírito encarnado no dito nos parágrafos anteriores. A Terra, delimitada xeográfica e culturalmente e repartida en ámbitos territoriais homoxéneos –comarcas– debía ser observada por miradas multidisciplinares e sometida á pertinente esculca para mostrar as singularidades, e as correspondencias, dentro e a respecto da Galicia total. Aparecen así as grandes monografías editadas entre 1930 e 1936. *Terra de Melide* (1933) é a máis emblemática e acolle nos seus capítulos un amplo programa de contidos que diferencian tres grandes apartados: a cultura material, a vida social e o folclore. Trátase dun esquema fundamentado na fórmula das enquisas e cuestionarios antes ditos e nun reparto que disocia metodoloxicamente estes campos que non logran a interpolación que as antropoloxías posteriores coidan necesaria. Pero hai, formalmente fragmentada, unha

visión xeneralizábel (que non totalizadora) que considera a etnografía unha esfera do coñecemento acorde, e relativamente achegada, ao descrito por Risco en *Elementos de metodoloxía...* Nese esquema “*A casa-vivenda, suma expresión da raza [...] é o instrumento de acomodanza do home á terra, é a ligame, o vencello do home ca paisaxe; a vida toda [...] exprésase na casa, da cal pódese deducir toda a demais cultura [...]*”³⁷, interpretación que resume o vencello/dependencia das persoas co medio xeográfico e motivo que leva a Risco e aos colaboradores do SEG a comezar o estudo etnográfico “*por iste elemento fundamental de toda a cultura*”. A consideración da cultura e da historia como un elemento orgánico, que vive, se desenvolve e, finalmente, decae ou morre –engranaxe que asocia un tipo de evolucionismo á teoría histórico cultural de Fritz Graebner e Wilhem Schmidt³⁸– fica manifesta: “*Di Spengler que namentras a i-alma d’un pobo está viva [...] a casa [...] conserva porén a sua estrutura [...] cando un pobo abandoa ou esquece o tipo de vivenda que il mesmo criou, d’aquela pódese asegurar que aquela raza morreu*”³⁹. A matriz teórica de Leo Frobenius, revisada e peneirada por Oswald Spengler⁴⁰,

ten fortes alicerces en *Terra de Melide* e nas restantes monografías do SEG. Significativamente *Parroquia de Velle*, sen cambiar sustancialmente o esquema de *Terra de Melide*, reduce as interpretacións “espenglerianas” e conxura a desesperanza ante unha coxuntura de porvir incerto coa confianza obrigada: “[...] *cómpre ensaiar o cooperativismo [...] e dar unha orientación científica e racional a moitas producións. Hoxe as leiras verdexan, os montes teñen arboredo e o labor rende. [...] Mais as posibilidades de mellora non están esgotadas nin moito menos. [...] mais non seremos nós quen profeticemos n-istes días do 1933 tan ateigados de negros agoiros*”⁴¹. *Parroquia de Velle* (1936) incrementa o esquema de *Terra de Melide* con apartados inéditos que outorgan a esta singular monografía un perfil antropolóxico-social⁴².

Coidamos oportuna, finalmente, a cita dun traballo de Vicente Risco onde a perspectiva social adopta un tratamento singularizado e abondo expresivo. Referímonos ao libro encargado, a proposta de don Marcelo Macías, pola casa editorial Alberto Martín para o tomo de Ourense da Geografía general do Reino de Galicia⁴³. Esta obra esca-

científica. Primo de Rivera dá o golpe militar en setembro de 1923 e o SEG ten o seu abreinte en outubro do mesmo ano. Consultar Mato, A. (2001): Op. cit., e Beramendi, J. (2007): *De provincia a nación. Historia do galeguismo político*. Vigo: Xerais, pp. 752-755.

37. Risco, V. (1933): “Estudo etnográfico da Terra de Melide”. En: *Terra de Melide*. Compostela: Seminario de Estudos Galegos, p. 326. Cita Risco, p. 235, a Ortega y Gasset quen dicía que casa e paisaxe son “*el primer temblor del alma ante el caos*”. Incide Risco no “*enxebriemento*” do fogar, “*emblema da i-alma criadora*”.

38. Baumann, H. (1975): “Graebner, Fritz”. En: *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*, vol. 5. Madrid: Aguilar, pp. 196-197; Henninger, J. (1976): “Schmidt, Wilhelm”. En: *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*, vol. 9. Madrid: Aguilar, pp. 496-497.

39. Risco, V. (1933): Op. cit, p. 326.

40. Straube, H. (1975): “Frobenius, Leo”. En: *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*, vol. 5. Madrid: Aguilar, pp. 43-45; Klemperer, K. Von (1977): “Spengler, Oswald”. En: *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*, vol. 10. Madrid: Aguilar, pp. 150-152.

41. López Cuevillas, F., Fernández Hermida, V. e Lorenzo Fernández, Xoaquín (1936): *Parroquia de Velle*. Compostela: Seminario de Estudos Galegos, p. 74. Dispoñemos hoxe dunha excelente e coidada edición facsimil desta obra, publicada o ano 2005 pola Deputación de Ourense –Centro de Cultura Popular “Xaquín Lorenzo Fernández. Xocas”– en colaboración co Museo do Pobo Galego

42. Sierra Rodríguez; X. C. (2006): “A posta en valor do patrimonio etnográfico. Apuntamentos breves e reflexión crítica”. En X. Simón e X. Prado (eds.): *Cultura tradicional e desenvolvemento rural*. Vigo: Xunta de Galicia-Universidade de Vigo, pp. 63-69.

43. Risco, Vicente (s.d.): *Provincia de Orense*. En: F. Carreras y Candi (dir.), *Geografía General del Reino de Galicia*. Barcelona: Casa Edit. Alberto Martín. Nunha Observación preliminar relata Carreras y Candi o longo percorrido do tomo de Ourense, encargado en 1913 a D. Benito Fernández Alonso, que falece en 1922 sen ter o encargo feito. Por mediación de D. Marcelo Macías, o 3 de agosto de 1922 entrevistábase Carreras con Risco na casa de Castro Caldelas para lle encomendar a redacción definitiva do tomo. Risco recibiu os pre-textos de Fernández Alonso.

samente citada e pouco analizada, constitúe un texto fundamental na bibliografía de Risco. O capítulo VI, titulado El Pueblo, aparece baixo a introdución xenérica de Antropoxeografía, desglosada en varios apartados: *Raza, Carácter, Idioma, Usos y Costumbres e Folklore*. Pode que Risco deixara a cabeceira deste capítulo segundo estaba no texto previo de Fernández Alonso, pero de certo resultan da súa autoría os epígrafes menores e a redacción final. Os contidos e o enfoque do capítulo sitúanse no esquema de Nós e na liña das monografías do SEG, o que non implica un desaproveitamento das notas previas de Fernández Alonso. Risco ao subtitular o capítulo co nome de *antropoxeografía* responde á visión etnográfica en construción en Nós e recolle perspectivas e textos do seu compañeiro e cómplice intelectual, Otero Pedrayo. Risco acode a Otero para reflectir a singularidade da sociedade labrega reproducindo un parágrafo de "Encol da Aldeia"⁴⁴ para avaliar as mudanzas e as permanencias nas crenzas populares, contraponendo lenda e ciencia positiva

como polos desta medición, e engade que o cambio, debido á penetración da cultura letrada e libresca na sociedade, a rural incluída, vai acompañado de resistencias. E como digresión de etnografía urbana, sintetiza na esmorga a expresión lúdico-festiva e socializadora das xentes da vila e da cidade, que se achegan ao campo para comer, beber e gozar con familiares e amigos⁴⁵.

Anotación final

A complexidade e a amplitude da obra producida polos autores máis significados do grupo Nós e polos numerosos colaboradores do *Boletín Nós* demandan reiteradas y sucesivas consultas e revisións daquela obra magna. Os recursos teóricos e metodolóxicos proporcionados na actualidade pola antropoloxía abren fiestras anovadoras para realizar exames e esexeses críticas dos textos saídos da pluma dos autores do movemento Nós e do Seminario de Estudos Galegos. O centenario que celebramos marca a distancia necesaria e posibilita novas perspectivas.

44. Otero Pedrayo, R. (1922): "Encol da aldeia". *Nós*, nº 14, pp. 1-6.

45. Nas visitas sucesivas e nas revisións que coidamos obrigadas á obra dos nosos clásicos da etnografía, esta última publicación de Risco debe ser tida en si mesma e comparada co conxunto da obra dos etnógrafos ligados a Nós e ao SEG.